

Trendy mimomanželské plodnosti v České republice po roce 1989¹

Barbora Kuprová

Trends of Nonmarital Fertility in the Czech Republic after 1989

Abstract: Since the beginning of the 1990's there have been relatively large changes in the reproductive behaviour of the population of the Czech Republic, including a significant increase in the proportion of children born out of wedlock. The paper describes the development of fertility rates among unmarried and married women in the years 1989–2014 in detail. Attention is paid to three main influences which are responsible for the proportion of children born out of wedlock, and obviously above all to the rates of nonmarital and marital fertility (by age and by birth order). The analysis shows that although there has been a convergence of the rates of fertility of married and unmarried women since the beginning of the 21st century, the reproductive behaviour of these women is still significantly different (average age of mother at birth of (first) child, distribution of birth order).

Keywords: nonmarital fertility, age of mother at birth of child, distribution of birth order, Czech Republic

<http://dx.doi.org/10.13060/1214438X.2015.2.13.233>

Reprodukční chování obyvatel České republiky po roce 1989 lze charakterizovat poklesem plodnosti pod hranici prosté reprodukce², zvyšováním průměrného věku matky při porodu, nárůstem intenzity celkové bezdětnosti a nárůstem podílu dětí narozených mimo manželství. Tento článek je zaměřen právě na podíl dětí narozených svobodným, resp. nevdaným ženám.

Do 80. let 20. století se mimo manželství rodilo kolem 5 % všech dětí, v 80. letech pak došlo k mírnému nárůstu, ale podíl dětí narozených mimo manželství až do počátku 90. let nepřekročil hranici 10 %. Od té doby však dochází k prudkému nepřetržitému růstu tohoto podílu. Velmi brzy bylo dosaženo hodnot z období první republiky, kdy se mimo manželství rodilo 10–12 % dětí. Tento trend se však nezastavil a pokračuje dál. V roce 2014 činil podíl mimomanželsky narozených dětí 46,7 %.

K tomuto vývoji však nedošlo pouze v České republice. Podíl dětí narozených mimo manželství v roce 2013 podle Eurostatu³ přesahoval 45 % (hodnota zaznamenaná v tomto roce v České republice) v dalších 14 zemích.⁴ V osmi zemích přitom došlo od 80. let k nárůstu tohoto podílu o přibližně 40 procentních bodů a více (Belgie, Bulharsko, Česká republika, Francie, Maďarsko, Nizozemsko, Portugalsko a Slovinsko).

V celé řadě evropských zemí lze významné demografické změny, nejen v nárůstu intenzity mimomanželské plodnosti, sledovat již od poloviny 60. let. Na tuto skutečnost reagují teorie, které hledají příčiny transformujícího se reprodukčního chování. Mnohé z těchto teorií se věnují problematice plodnosti a v jejím rámci přímo či nepřímo změnám ve vývoji mimomanželské plodnosti [např. McDonald 2000; Van de Kaa 1987; Inglehart 1977; Friedman, Hechter, Kanazawa 1994]. Mezi nejdiskutovanější, nejen z hlediska plodnosti, patří teorie druhého demografického přechodu [v České republice např. Rychtaříková 2000; Sobotka, Zeman, Kantarová 2003]. Tento koncept vznikl v 80. letech 20. století a jeho základní myšlenkou je, že industrializované země započaly novou fází demografického vývoje, která je typická především poklesem plodnosti pod hranici prosté reprodukce. Autoři

konceptu (Dirk van de Kaa a Ron Lesthaeghe) hledají příčinu těchto změn především v transformaci hodnot a postojů populace směrem k rostoucímu individualismu. Tato transformace se projevuje mimo jiné zvýšením úrovně rozvodovosti, změnami postojů k potratu, přijímáním moderní antikoncepce, zvýšením výskytu jiných forem soužití, než je manželství, a celkovým oslabením rodiny jako instituce [Van de Kaa 2002: 6]. Van de Kaa na základě pozorování populace v letech 1965–1995 charakterizuje druhý demografický přechod přesně definovanou časovou sekvencí, kde je jedním z bodů i nárůst podílu dětí narozených mimo manželství v souvislosti se stále populárnějšími nesezdanými soužitími [Van de Kaa 2002: 10]. Časová posloupnost je však autory označována spíše jako obecný příběh, který lze modifikovat do různých scénářů vývoje [Lesthaeghe 2010: 225].

Tato teorie je nicméně diskutována mimo jiné proto, že určité aspekty druhého demografického přechodu neodpovídají vývoji v některých zemích, mezi něž patří i Česká republika. V případě mimomanželské plodnosti vedla tato skutečnost k formulování jiné teorie – *pattern of disadvantage*, do češtiny překládané jako teorie „znevýhodnění“ [Perelli-Harris, Gerber 2011]. Tento koncept vysvětluje nárůst podílu dětí narozených mimo manželství v souvislosti se znevýhodněními (sociálně či ekonomicky) skupinami obyvatelstva. Tito lidé měli již v minulosti těžší přístup k možnosti uzavřít manželství [Perelli-Harris et al. 2010: 777–778] a dnes to platí obdobně. V současnosti se hovoří především o ženách s nízkým vzděláním, s nímž se následně pojí ekonomická nejistota a nestabilita. Přestože si tyto ženy cení manželství, je pro ně výhodnější porodit dítě mimo manželství, než uzavřít ekonomicky či sociálně nestabilní sňatek [Perelli-Harris et al. 2010: 797].

V poslední době je problematika mimomanželské plodnosti hojně diskutovaným tématem i na poli české demografie a sociologie. Autoři se zabývají různými aspekty této problematiky – sociodemografickými charakteristikami [např. Rychtaříková 2004, 2007a, 2013; Zeman 2007], souvislostí

mimomanželské plodnosti a sociálního systému [např. Katrňák 2006; Soukupová, Sunega 2006], hodnotovými postoji k manželství a nesezdanému soužití [např. Chaloupková, Soukupová 2007; Fialová et al. 2000], hospodařením neúplných rodin [např. Sunega 2007], rodinnými strategiemi neprovdaných matek [např. Chaloupková 2007, 2011; Polášek 2006], souvislostí s problematikou nesezdaných soužití [např. Hamplová 2003; Vítečková 2010] aj. Některá z těchto témat spolu s řadou dalších byla zpracována v souborných publikacích o mimomanželských dětech [Hamplová 2006, 2007].

Zmíněné práce se věnují celé řadě okolností souvisejících s mimomanželskou plodností. Jen málo z nich se však v poslední době věnuje podrobnému popisu změn ve vývoji mimomanželské plodnosti a jeho srovnání s vývojem plodnosti vdaných žen.

Cílem tohoto článku je popsat vlivy, které působí na výši podílu dětí narozených mimo manželství, na základě dat vycházejících z běžné evidence obyvatelstva České republiky v letech 1989–2014. Mezi tyto vlivy patří struktura žen v reprodukčním věku podle rodinného stavu, struktura žen v reprodukčním věku podle jednotlivých věkových kategorií a v neposlední řadě samozřejmě intenzita manželské a mimomanželské plodnosti [např. Rychtaříková 2007b: 85]. Všechny tři vlivy jsou samostatně popsány ve druhé kapitole s názvem *Vlivy působící na vývoj podílu dětí narozených mimo manželství*. Poslední jmenovaný vliv, tedy intenzita manželské a mimomanželské plodnosti, souvisí s vývojem podílu narozených dětí podle rodinného stavu žen. Z toho důvodu je samostatná část druhé kapitoly věnována také této problematice. Úroveň manželské a mimomanželské plodnosti navíc prošla mnoha dílčími změnami, proto se na tento vliv daleko podrobněji zaměřuje třetí kapitola s názvem *Mimomanželská a manželská plodnost*. V jednotlivých podkapitolách je věnována pozornost intenzitě plodnosti podle věku ženy a podle pořadí narozeného dítěte. Poslední kapitola se pak zaměřuje na věk žen při narození dítěte, a doplňuje tak pohled na vývoj plodnosti podle věku.

Článek tedy pomoci zmíněných vlivů, zvláště pomoci intenzity manželské a mimomanželské plodnosti a jejich dílčích změn, poukazuje především na podobnosti a odlišnosti prokreačního chování nevdaných a vdaných žen a podrobně popisuje změny, které v tomto směru od počátku 90. let v české společnosti probíhají. Záměrem není tyto změny vysvětlit nebo najít jejich příčiny s pomocí uvedených teorií, kterým z toho důvodu dále není věnována bližší pozornost.

Obecné charakteristiky plodnosti v České republice po roce 1989

Do počátku 90. let klesl počet živě narozených dětí od konce 1. světové války pod hodnotu 130 000 pouze ve třech letech – 1959, 1960 a 1989. V roce 1990 naposledy evidujeme přes 130 000 živě narozených dětí, od té doby tento počet více méně neustále klesal až do roku 1999, kdy bylo dosaženo historicky minimálního počtu živě narozených dětí v České republice (89 471). A to i přesto, že na počátku 90. let vstupovaly do věku své maximální plodnosti početně silné generace žen narozených v 70. letech 20. století. Tato skutečnost slibovala, že by se i přes pokles intenzity plodnosti těchto žen mohl počet narozených dětí udržet na poměrně stálých hodnotách. Realita však byla odlišná. Od roku 1999 počet živě narozených dětí pomalu stoupal až na téměř 120 000 dětí v roce 2008. Od té doby opět dochází k poklesu tohoto počtu, v roce 2014 se narodilo necelých 110 000 dětí.

Analogicky s vývojem počtu živě narozených dětí se vyvíjela i úhrnná plodnost⁵ (viz tabulka 1). Od roku 1989 klesla úhrnná plodnost žen z 1,86 na 1,44 živě narozených dětí na jednu ženu v roce 1994 a dále na 1,13 dětí v roce 1999. Od následujícího roku začala úhrnná plodnost mírně narůstat. V letech 1995–2005 však nedosahovala hodnota úhrnné plodnosti v České republice ani 1,3 živě narozených dětí. Úhrnná plodnost pod touto hranicí je přitom obecně považována za extrémně nízkou plodnost (*lowest low fertility*). Teprve v roce 2006 byla tato úroveň plodnosti překročena. Mezi lety 2007

Tabulka 1. Základní charakteristiky plodnosti žen v letech 1989–2014, vybrané roky

Rok	1989	1995	2000	2005	2010	2014	2014/1989
Počet živě narozených	128 356	96 097	90 910	102 211	117 153	109 860	-18 496
Počet živě narozených dětí mimo manželství	10 141	14 947	19 792	32 409	47 164	51 267	+41 126
Podíl živě narozených dětí mimo manželství (v %)	7,9	15,6	21,8	31,7	40,3	46,7	+38,8
Úhrnná plodnost	1,86	1,28	1,15	1,29	1,49	1,53	-0,33
Úhrnná plodnost 1. pořadí	0,87	0,57	0,54	0,64	0,72	0,76	-0,11
Úhrnná manželská plodnost	1,71	1,09	0,90	0,87	0,88	0,79	-0,92
Úhrnná mimomanželská plodnost	0,14	0,19	0,26	0,43	0,63	0,74	+0,6
Průměrný věk ženy při narození dítěte	24,8	25,8	27,2	28,6	29,6	29,9	+5,1
Průměrný věk ženy při narození 1. dítěte	22,5	23,3	24,9	26,6	27,6	28,1	+5,6
Průměrný věk vdané ženy při narození dítěte	24,8	25,9	27,6	29,4	30,7	31,2	+6,4
Průměrný věk nevdané ženy při narození dítěte	24,7	24,9	25,8	27,0	28,1	28,5	+3,8

Pozn.: Úhrnná plodnost a průměrný věk ženy při narození dítěte byly vypočítány pomocí dat z Pohybu obyvatelstva/ Demografické ročenky 1989–2014.
Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, 2015c, 2015d, 2015e.

a 2013 se počet živě narozených dětí na jednu ženu pohyboval kolem hodnoty 1,47. Pomyslnou hranici 1,5 dítěte přesáhla hodnota úhrnné plodnosti v roce 2014. Hodnoty pohybující se kolem 1,5 dětí na jednu ženu slibují určitou možnost eventuálního oživení plodnosti. Je však otázkou, zda v České republice tento nárůst neznamená „pouze“ nyní realizované porody odložené do vyššího věku žen.

Spolu s poklesem úhrnné plodnosti v České republice totiž téměř nepřetržitě roste průměrný věk matek při narození dítěte (tabulka 1). V roce 1989 ženy rodily v průměru v necelých 25 letech, v roce 2014 již téměř ve 30 letech. Podstatnější je však vývoj průměrného věku matek při narození prvního dítěte, neboť ten má největší vliv právě na celkovou úroveň úhrnné plodnosti. V České republice totiž zatím platí, že čím pozdější první porod, tím méně dětí. Tento věk rostl analogicky s celkovým průměrným věkem matek při narození dítěte, z 22,5 let v roce 1989 na 28,1 let v roce 2014. Od poloviny 1. desetiletí 21. století se však meziroční nárůst průměrného věku žen při narození prvního dítěte mírně zpomaluje.

Vlivy působící na vývoj podílu dětí narozených mimo manželství

Vývoj podílu dětí narozených mimo manželství je ovlivněn mnoha okolnostmi (demografickými, socioekonomickými ad.). V následujících odstavcích jsou popsány tři hlavní demografické vlivy – intenzita manželské a mimomanželské plodnosti, struktura žen v reprodukčním věku podle rodinného

stavu a struktura žen v reprodukčním věku podle věkových skupin.

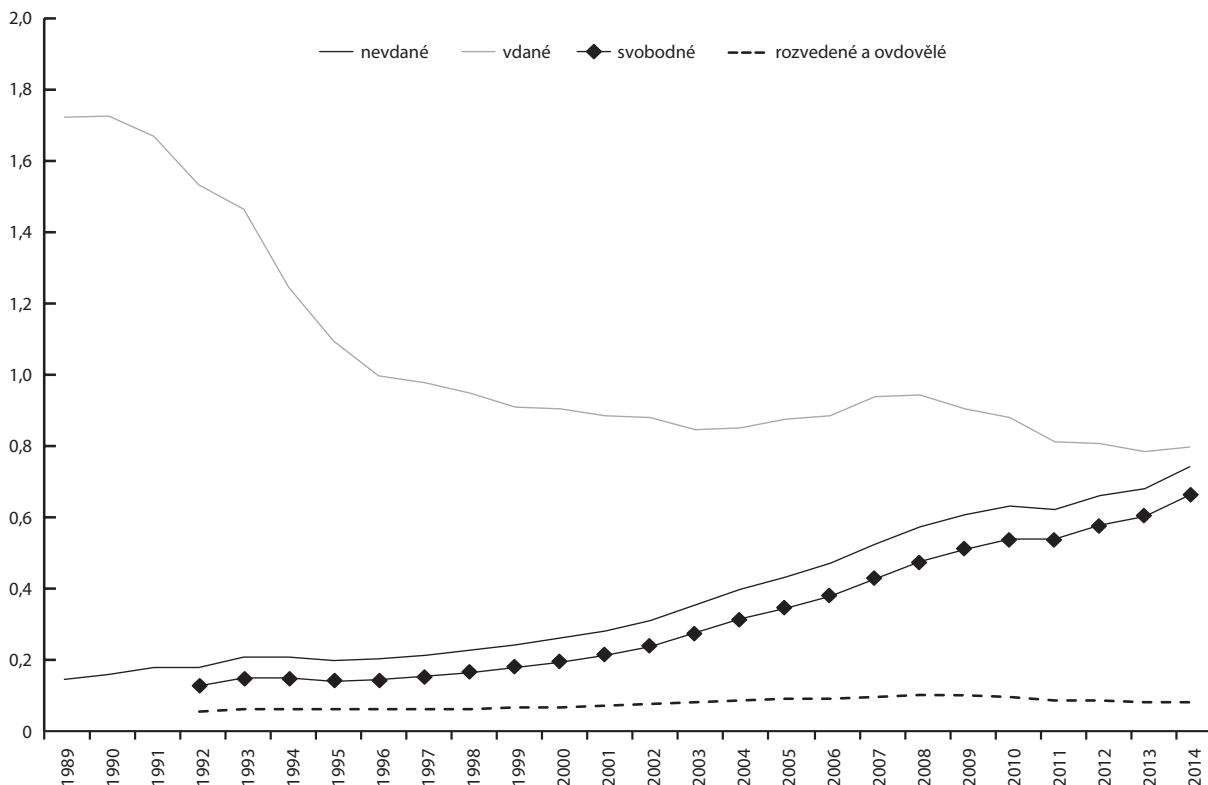
Narozené děti podle rodinného stavu ženy

Před zaměřením pozornosti na první vliv, tedy na intenzitu manželské a mimomanželské plodnosti, je třeba přiblížit vývoj počtu/ podílu živě narozených dětí podle rodinného stavu⁶, neboť ten úzce souvisí právě s vývojem úrovně plodnosti podle rodinného stavu ženy, kterému je věnována pozornost v následující podkapitole.

Od počátku 90. let totiž dochází ke změnám rozložení absolutního počtu i podílu živě narozených dětí podle rodinného stavu žen. Vdaným matkám se v roce 1989 narodilo 118 215 dětí, v roce 2014 již „pouze“ 58 593 dětí. To v relativním zastoupení znamená pokles z 92 % na 53 %. Podíl dětí narozených vdaným matkám klesá především ve prospěch podílu dětí narozených svobodným matkám. Tyto matky pak mají jednoznačně největší vliv na počet dětí narozených mimo manželství. Svobodným ženám se v roce 1989 narodilo 7 061 živě narozených dětí, tj. 6 % všech živě narozených dětí. V roce 2014 se jim narodilo již 44 985 dětí, tj. 41 % všech narozených dětí. Zvyšování počtu i podílu dětí narozených svobodným matkám je od roku 1989 plynulé, s výjimkou let 1995 a 1996, kdy došlo k mírnému početnímu (ne však poměrovému) poklesu živě narozených dětí této skupině matek.

Počet i podíl živě narozených dětí ovdovělým matkám se dlouhodobě drží na velmi nízkých hodnotách (pod 0,5 % ze všech živě narozených dětí), proto jsou následné hodnoty uvá-

Graf 1. Úhrnná plodnost podle rodinného stavu v letech 1989–2014

Pozn.: V letech 1989–1991 nejsou k dispozici počty živě narozených dětí podle rodinného stavu matky (pouze v manželství a mimo manželství). Úhrnná plodnost je spočítána jako úhrn měř 2. kategorie.

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

děny pro ženy rozvedené a ovdovělé dohromady. Počet živě narozených dětí rozvedeným a ovdovělým matkám vzrostl z 3 080 dětí v roce 1989 na 7 916 dětí v roce 2008, následoval pokles na 6 282 živě narozených dětí v roce 2014. V relativním zastoupení se jedná o 2 % v roce 1989, necelých 7 % v roce 2009, kdy bylo dosaženo nejvyššího podílu živě narozených dětí těmito matkám po roce 1989, a necelých 6 % v roce 2014. Nárůst počtu a podílu dětí narozených těmito ženám je ovlivněn především zvyšováním podílu rozvedených žen v reprodukčním věku.

Intenzita manželské a mimomanželské plodnosti

To, co naznačovala již předešlá čísla, tedy že úroveň plodnosti ovdovělých a rozvedených žen nemá na vývoj mimomanželské plodnosti podstatný vliv, ukazuje i graf 1. Stěžejní je plodnost svobodných matek, která na nižších hodnotách kopíruje křivku úhrnné plodnosti všech nevdaných žen.⁷ Tato skutečnost ospravedlňuje to, že je z důvodu dostupnosti dat v následujících analýzách věnována pozornost mimomanželské plodnosti tzv. nevdaných žen jako celku, tj. svobodných, rozvedených a ovdovělých žen dohromady.⁸

Úhrnná plodnost nevdaných žen je a vždy byla nižší než úhrnná plodnost žen vdaných, i když v posledních letech se rozdíl intenzity plodnosti mezi vdanými a nevdanými ženami výrazně snižuje (graf 1).

Na počátku 90. let tvořila úhrnná manželská plodnost kolem 90 % celkové úhrnné plodnosti.⁹ V čase však narůstá vliv mimomanželské plodnosti na celkovou úhrnnou plod-

nost. Nejvýraznější nárůst úhrnné plodnosti nevdaných žen lze pozorovat od počátku 21. století, mezi lety 2000 a 2010 se zvýšila z hodnoty 0,26 na 0,63 živě narozených dětí na jednu ženu. Od roku 2010 se nárůst úhrnné mimomanželské plodnosti mírně zpomalil. V roce 2014 bylo dosaženo hodnoty 0,74 dětí na jednu ženu.

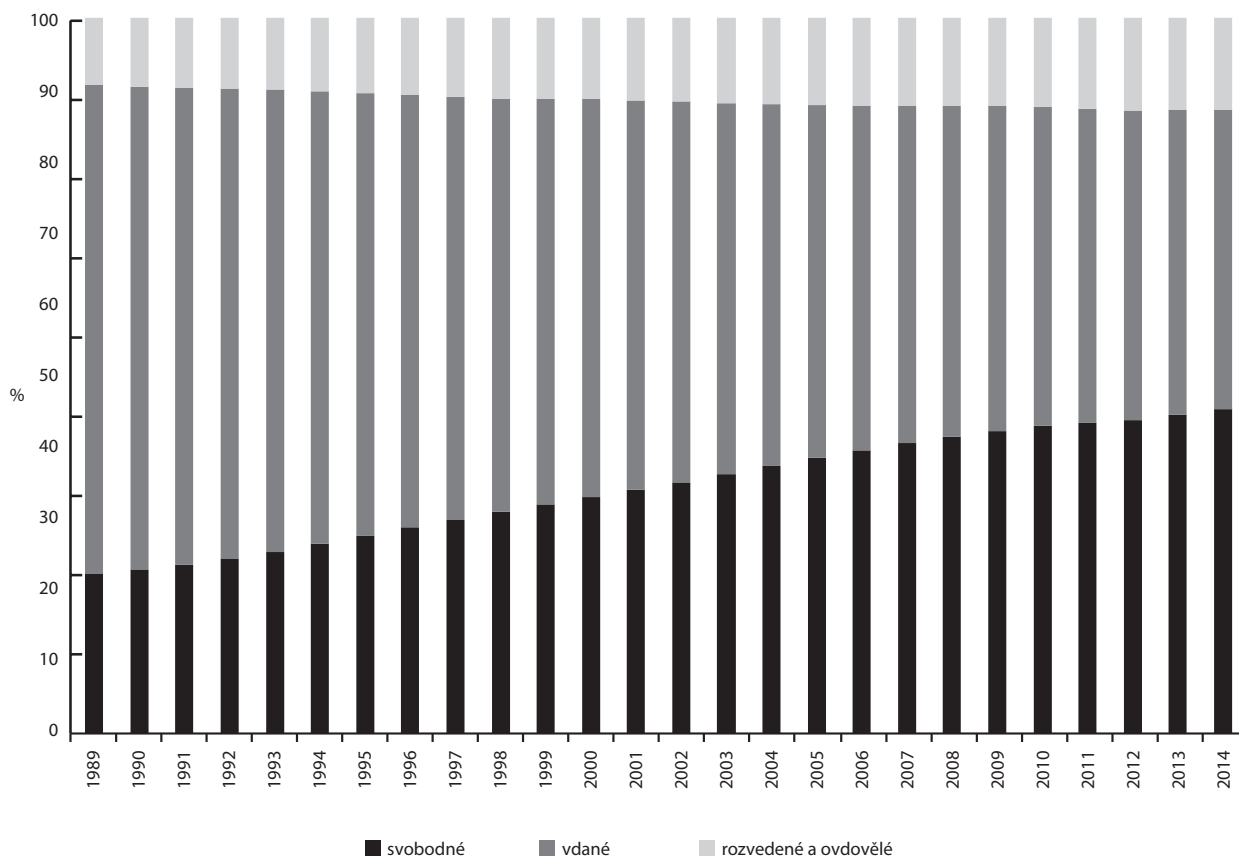
Úroveň manželské a mimomanželské plodnosti prošla mnoha dílčími změnami z pohledu věku ženy i pořadí narození dítěte, proto je jí věnováno více pozornosti v jedné z následujících kapitol s názvem *Mimomanželská a manželská plodnost*.

Struktura žen podle rodinného stavu

Další okolností působící na vývoj podílu dětí narozených mimo manželství je struktura žen v reprodukčním věku podle rodinného stavu. Odlišná situace totiž nastane, pokud bude v populaci malý podíl neprovdaných žen v reprodukčním věku, a jiná, pokud bude jejich podíl vysoký. Nemusí přitom dojít ani ke změně intenzity mimomanželské plodnosti. Některé studie prokázaly, že právě změna ve struktuře žen podle rodinného stavu nejvyšší měrou ovlivňuje podíl dětí narozených mimo manželství [Rychtaříková 2013].

Od roku 1989 lze v této struktuře sledovat poměrně výrazné změny (graf 2). V čase dochází k plynulému výraznému poklesu podílu vdaných žen především ve prospěch žen svobodných. V roce 1989 bylo v České republice vdaných 68 % žen ve věku 15–49 let a pouze 22 % žen v tomto věku bylo svobodných. Od roku 2009 byl podíl svobodných a vdaných

Graf 2. Podíl žen v reprodukčním věku (15–49 let) podle rodinného stavu v letech 1989–2014, střední stav¹⁰

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

žen v reprodukčním věku téměř vyrovnány, od roku 2012 je v tomto věku dokonce více svobodných žen. V roce 2014 bylo 45 % žen v reprodukčním věku svobodných a 42 % z nich žilo v manželství.

Podíl rozvedených a ovdovělých žen v reprodukčním věku také roste, nárůst však není tak výrazný jako u svobodných žen. V roce 1989 činil podíl těchto žen 9 %, v roce 2014 necelých 13 %. Ovdovělých žen v reprodukčním věku je přitom dlouhodobě méně než 2 %.

Struktura žen podle věku

Podíl dětí narozených mimo manželství ovlivňuje také věkové složení žen v reprodukčním věku. Rozdílná situace totiž nastane, pokud je ve věkové kategorii s vysokou/ nízkou intenzitou mimomanželské/ manželské plodnosti velký, nebo malý podíl žen. Opět přitom nemusí dojít ani ke změně intenzity plodnosti. Z následujících grafů (graf 3 a 4) je dobře patrné, že struktura podle věkových kategorií je u svobodných a vdaných žen výrazně odlišná.

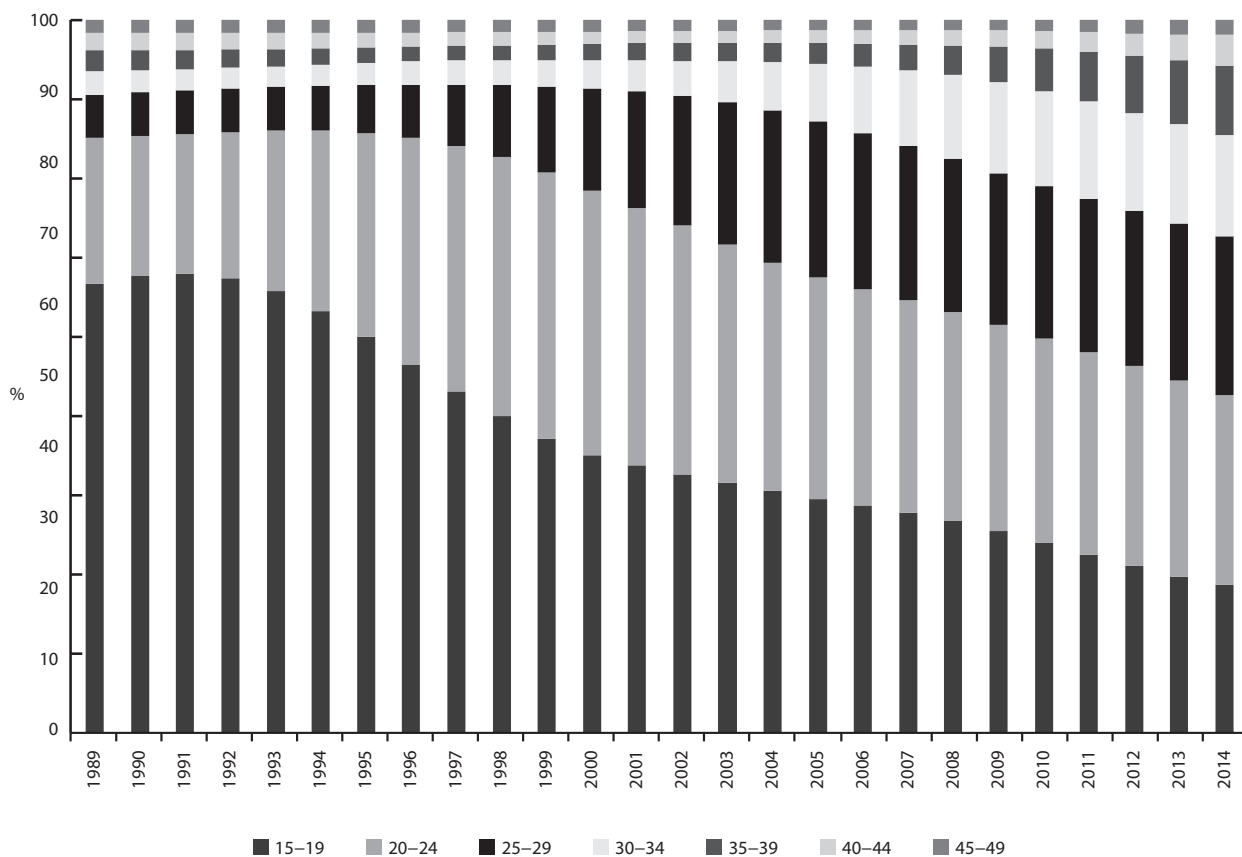
U svobodných žen v reprodukčním věku dochází ve struktuře podle věkových skupin k výrazným změnám (graf 3). Od počátku 90. let lze pozorovat trvalý pokles podílu svobodných žen ve věku do 20 let ve prospěch žen starších. Do roku 1993 bylo více než 60 % svobodných žen mladších 20 let, v roce 2014 tvořil podíl těchto žen z celkového počtu svobodných žen v reprodukčním věku již pouze 21 %. Naopak svobodných žen ve věku 20–39 let v čase přibývá. Ve věku 20–24 let bylo na začátku 90. let svobodných 20 % žen, mezi lety 2000 a 2010

byl podíl žen v tomto věku téměř shodný s podílem žen do 20 let, tj. kolem 30–35 %. Od roku 2011 je svobodných žen ve věku 20–24 let již více než žen do 20 let, v roce 2014 činil jejich podíl 27 % ze všech svobodných žen v reprodukčním věku. I v dalších dvou věkových skupinách, 25–29 a 30–34 let, došlo k poměrně výraznému nárůstu zastoupení svobodných žen. V roce 1989 bylo 6 % svobodných žen ve věku 25–29 let a 3 % ve věku 30–34 let, v roce 2014 to bylo již 22 % a 14 %. Podíl svobodných žen ve věku 35–39 let narostl ve sledovaném období o 7 procentních bodů. Svobodné ženy ve věku 40–44 let tvořily dlouhodobě 2 % žen v plodném věku, v posledních letech (od roku 2010) však dochází k mírnému zvýšení i jejich zastoupení (4 % v roce 2014). Pouze poslední věková skupina svobodných žen (45–49 let) má od roku 1989 stále stejné zastoupení (1–2 %).

Na rozdíl od svobodných žen nedošlo u žen vdaných k tak výrazným změnám (graf 4). Největší změnu lze pozorovat u žen ve věku 20–24 let, kde došlo v zastoupení mezi vdanými ženami v plodném věku k poklesu z 12 % v roce 1989 na 1 % v roce 2014. I ve věku 25–29 let poměrově ubylo vdaných žen v reprodukčním věku, na počátku 90. let bylo těchto žen 16 %. Na přelomu století těchto žen mírně přibývalo (18 % v letech 2000–2004). V roce 2014 jich však bylo pouze 9 %.

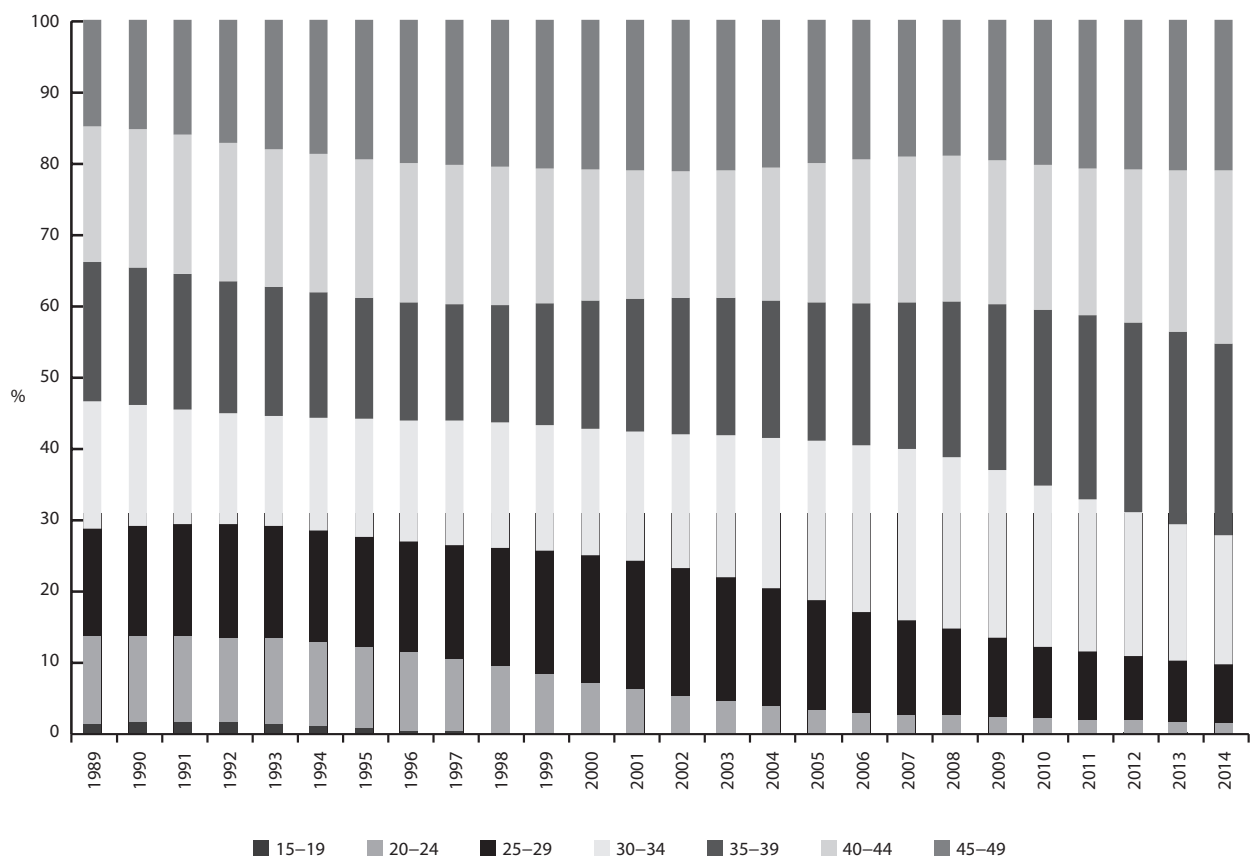
Naopak mírně přibývalo žen ve vyšších věkových kategoriích. Zastoupení vdaných 30–34letých žen mezi ženami v reprodukčním věku se zvýšilo z 15 % na počátku 90. let na 24 % v roce 2008, poté však pokleslo na 18 % v roce 2014. Podíl vdaných žen ve věku 35–39 let se zvýšil o 7 procentních bodů,

Graf 3. Struktura svobodných žen v reprodukčním věku podle věkových kategorií v letech 1989–2014 (v %)

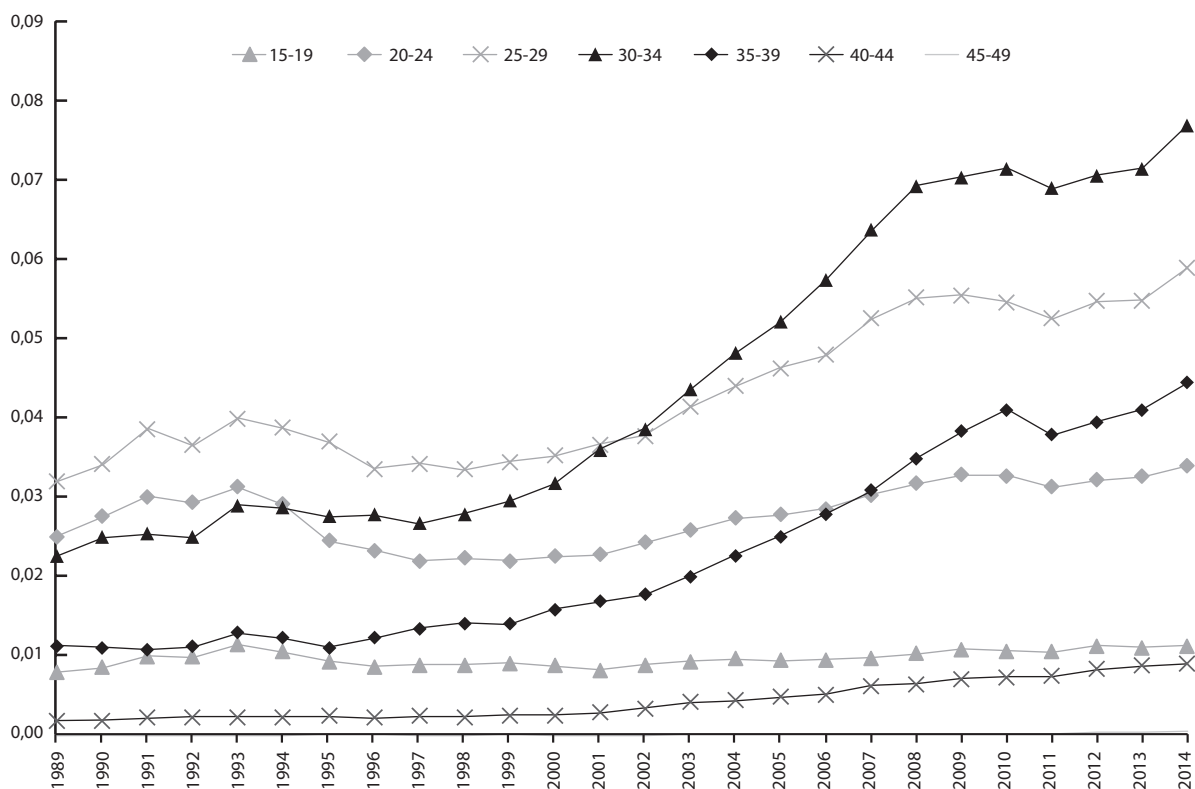
Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

Graf 4. Struktura vdaných žen v reprodukčním věku podle věkových kategorií v letech 1989–2014 (v %)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

Graf 5. Míry plodnosti nevdaných žen podle věku v letech 1989–2014 (míry 1. kategorie)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

ve věku 40–44 let o 5 procentních bodů a ve věku 45–49 let o 6 procentních bodů. Žen mladších 20 let je mezi vdanými ženami v plodném věku téměř stále stejný podíl (0–2 %).

Mimomanželská a manželská plodnost

Základní vývoj intenzity plodnosti nevdaných a vdaných žen byl stručně zmíněn již výše, v této kapitole je této problematice věnována daleko větší pozornost. Analýza intenzity mimomanželské a manželské plodnosti je zde doplněna o věk matky a pořadí narozeného dítěte. Nejprve jsou popsány míry 1. kategorie¹¹, které jsou pro analýzu prokreačního chování nevdaných a vdaných žen podle věku nejlépe vystihující (a z metodologického hlediska jsou považovány také za správnější, neboť jejich čísel i jmenovatel jsou z obsahového hlediska v souladu). Dále je pozornost zaměřena na míry 2. kategorie¹², které lépe popisují plodnost vdaných a nevdaných žen podle věku v rámci celé populace žen v reprodukčním věku, přestože mohou být ovlivněny strukturou žen podle rodinného stavu (v analýze plodnosti jsou však používány zcela běžně, jsou totiž méně náročné z hlediska potřebných dat). V neposlední řadě je v této kapitole analyzována úroveň plodnosti podle pořadí narozených dětí.

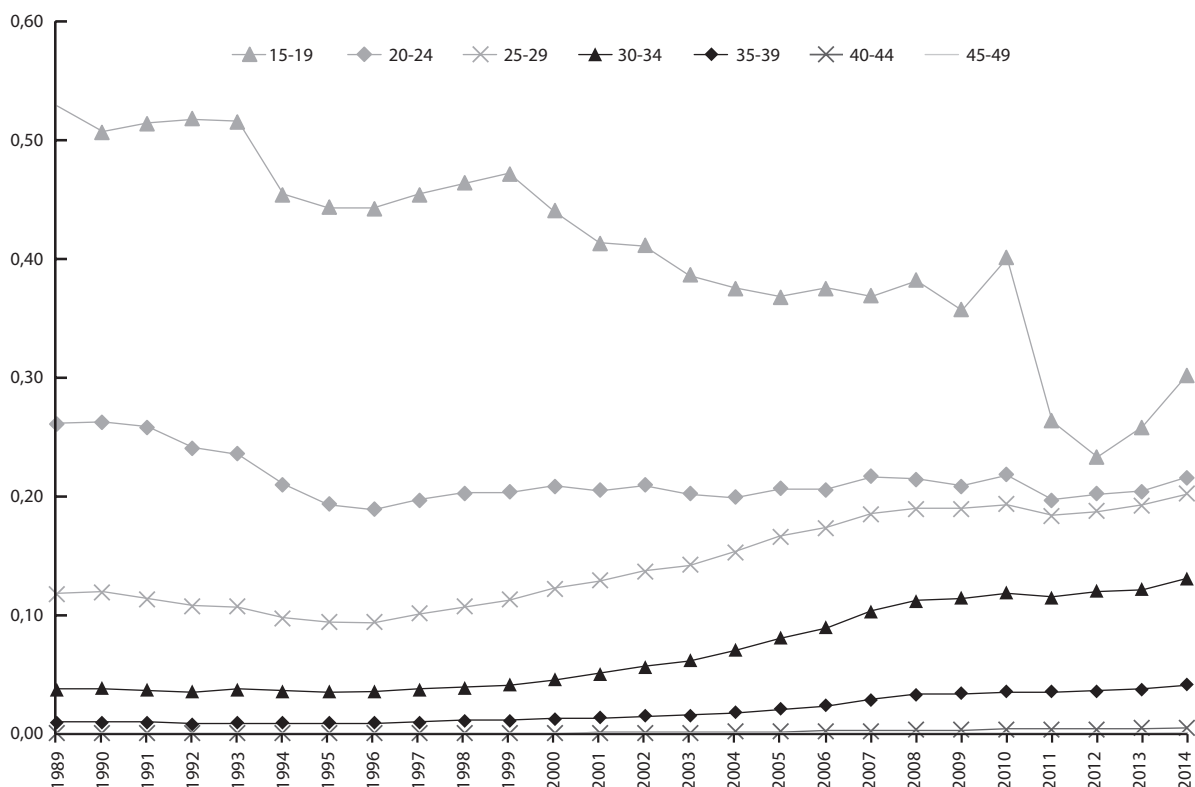
Plodnost podle věku ženy – míry 1. kategorie

Míry plodnosti nevdaných žen se až do poloviny 90. let měnily jen málo (graf 5). Nejvyšších hodnot v té době dosahovala plodnost žen ve věku 20–34 let. Od poloviny 90. let začala rychle narůstat úroveň plodnosti nevdaných žen ve věku 30–34 let,

spolu s o něco mírnějším nárůstem úrovně plodnosti žen ve věku 35–39 let. Právě u 30letých žen došlo k největšímu nárůstu intenzity plodnosti nevdaných žen vůbec. Od roku 1999 byl nárůst úrovně plodnosti 30letých žen doprovázen zvýšením úrovně plodnosti žen ve věku 25–29 let a pozvolným nárůstem intenzity plodnosti žen ve věku 20–24 a 40–44 let. Pouze ženy ve věku 15–19 a 45–49 let tedy dlouhodobě nemění své reprodukční chování. V podstatě u všech věkových kategorií, ve kterých se úroveň plodnosti od poloviny 90. let zvýšila, došlo po roce 2008 ke stagnaci plodnosti na úrovni dosažené v tomto roce. V roce 2014 však lze pozorovat další nárůst intenzity plodnosti 20letých a 30letých žen.

Ve srovnání s plodností nevdaných žen došlo u vdaných žen ve sledovaném období pouze k malým změnám. Míry plodnosti vdaných žen lze charakterizovat tak, že čím vyšší věk ženy, tím nižší úroveň míry plodnosti. Největší míru plodnosti vdaných žen dlouhodobě mají ženy v nejmladší věkové skupině, tedy ženy do 20 let (graf 6). Nikoliv z toho důvodu, že by se v této věkové kategorii rodilo nejvíce dětí, ale protože vdaných žen v tomto věku je velmi málo (graf 4). Jinými slovy v tomto věku se počet živě narozených dětí v manželství téměř rovná počtu provdaných žen. Pokud žena do 20 let vstoupila do manželství, velmi často tedy porodila své první dítě ještě v této věkové skupině. Což ukazuje na to, že ženy v tomto věku dlouhodobě vstupují do manželství právě kvůli narození dítěte. Buď proto, že jsou silně prorodinně orientované a chtějí co nejdříve porodit dítě v manželství, nebo, a to zpravidla častěji, vstupují do manželství v tomto věku kvůli neplánovanému těhotenství.¹³ V posledních letech se však zdá, že se tento trend

Graf 6. Míry plodnosti vdaných žen podle věku v letech 1989–2014 (míry 1. kategorie)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

mění. Právě u žen ve věku do 20 let totiž došlo mezi lety 1989 a 2014 k největšímu poklesu intenzity manželské plodnosti.

Ve vývoji manželské plodnosti do 20 let docházelo v průběhu sledovaného období k výkyvům. Tato skutečnost je dána změnami v počtu živě narozených dětí ženám v tomto věku a změnami v samotném počtu vdaných žen v tomto věku. Právě výraznější meziroční pokles počtu vdaných žen ve věku 15–19 let mezi lety 2009 a 2010 (ze 772 na 611) a téměř shodný počet živě narozených dětí v tomto věku (276 v roce 2009 a 245 v roce 2010) způsobily výrazný nárůst úrovně plodnosti žen mladších 20 let v roce 2010.

U starších věkových kategorií nedochází v průběhu sledovaného období k velkým změnám, což ukazuje na to, že vdané ženy měnily své prokreační chování jen velmi málo. Pouze u vdaných žen ve věku 25–34 let lze od konce 90. let sledovat mírný nárůst intenzity plodnosti. Vzestup této úrovně plodnosti odpovídá odsouvání porodu do vyššího věku, což pravděpodobně souvisí i se zvyšováním sňatkového věku.

Plodnost podle věku ženy – míry 2. kategorie

Na počátku 90. let platilo, s výjimkou žen v nejmladším věku, že čím starší žena, tím menší vliv na intenzitu mimomanželské plodnosti, a tím tedy také na intenzitu plodnosti vůbec.¹⁴ To dnes již zdaleka neplatí.

Největší změnu vlivu na celkovou intenzitu mimomanželské plodnosti zaznamenaly nevdané ženy ve věku 25–29 let (graf 7). V roce 1989 se tato skupina žen podílela na úhrnné plodnosti mimo manželství z 20 %, v roce 2014 již téměř z 30 %. Jejich úroveň plodnosti vzrostla od počátku 90. let z hodno-

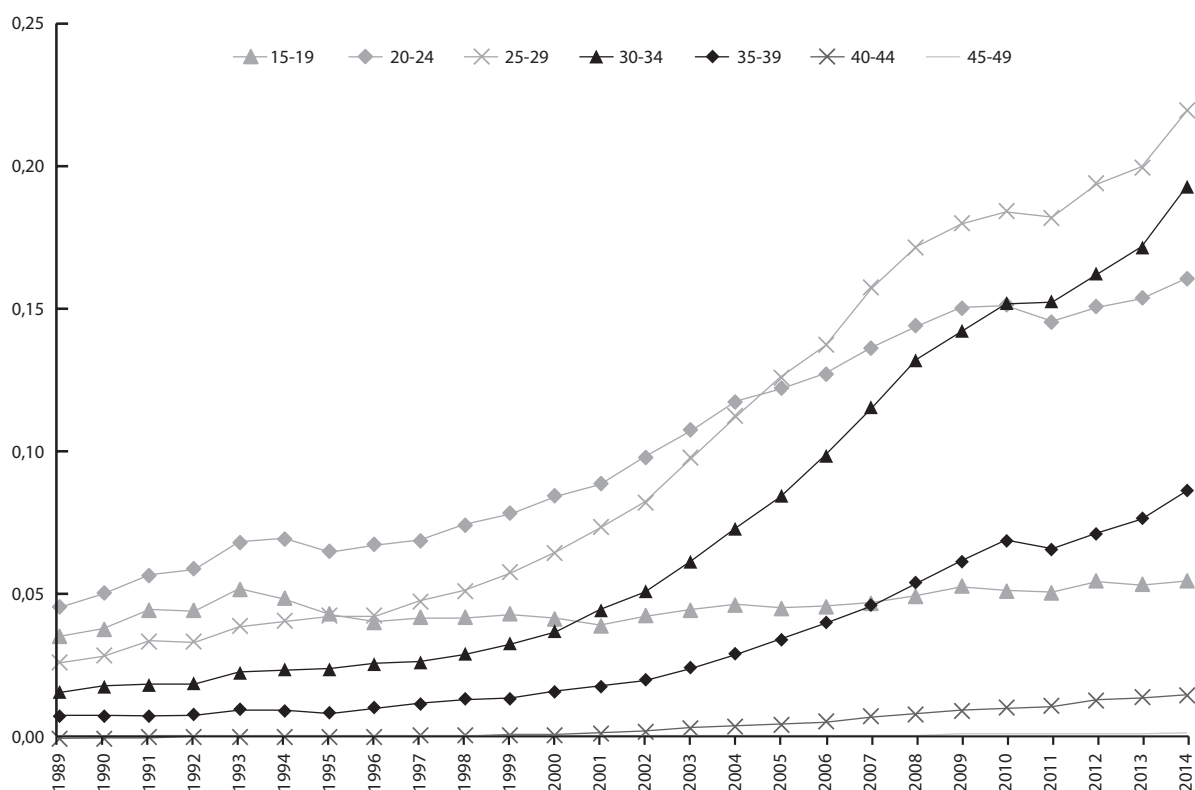
ty 0,03 na 0,22 živě narozených dětí na jednu ženu v roce 2014. Intenzita plodnosti žen ve věku 25–29 let rostla od poloviny 90. let jednoznačně nejrychleji ze všech věkových kategorií, od roku 1996 je tak úroveň plodnosti těchto žen vyšší než úroveň plodnosti žen mladších 20 let a od roku 2005 vyšší než úroveň plodnosti žen ve věku 20–24 let.

Další výrazný nárůst intenzity plodnosti zaznamenaly nevdané ženy ve věku 30–34 let, u nichž vzrostla úroveň plodnosti z hodnoty 0,02 živě narozených dětí v roce 1989 na 0,19 dětí v roce 2014. Od roku 2001 je úroveň plodnosti těchto žen větší než úroveň plodnosti žen mladších 20 let a od roku 2010 dokonce vyšší než úroveň plodnosti žen ve věku 20–24 let. Vliv této skupiny žen na celkovou intenzitu plodnosti mimo manželství je sice nižší než vliv intenzity plodnosti žen ve věku 25–29 let, ale zvýšil se mezi lety 1989 a 2014 nejvýraznějším způsobem. V roce 1989 tvořila plodnost těchto žen pouze 13 % mimomanželské plodnosti, v roce 2014 to bylo již 26 %.

Plodnost nevdaných žen ve věku 20–24 let sice vzrostla mezi lety 1989 a 2014 také poměrně významně, z hodnoty 0,05 dětí na jednu ženu v roce 1989 na 0,16 dětí v roce 2014, ale její vliv na úhrnnou plodnost mimo manželství se snížil. V roce 1989 tvořila plodnost těchto žen 33 % mimomanželské plodnosti, v roce 2014 jen necelých 22 %.

Nejvýznamnější pokles podílu na celkové mimomanželské plodnosti však zaznamenala nejmladší věková skupina žen, u kterých nedošlo k téměř žádnému nárůstu úrovně plodnosti. Po celé sledované období se jejich plodnost pohybuje kolem hodnoty 0,05 živě narozených dětí na jednu ženu. Tato hodnota tvořila na počátku 90. let více než 26 % celkové plodnosti

Graf 7. Míry plodnosti nevdaných žen podle věku v letech 1989–2014 (míry 2. kategorie)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

nevdaných žen, v roce 2014 stejná hodnota tvoří jen necelých 8 % této plodnosti.

V porovnání s mimomanželskou plodností je úroveň manželské plodnosti stále daleko vyšší (graf 1). Na počátku 90. let měla nejvyšší úroveň plodnosti vdaných žen věková skupina 20–24 let (0,82 dětí na jednu ženu). U této skupiny však také došlo do roku 2014 k největšímu poklesu intenzity manželské plodnosti (o 0,76 dětí). V roce 1997 klesla úroveň plodnosti těchto žen pod úroveň plodnosti žen ve věku 25–29 let, v roce 2002 pod úroveň plodnosti žen ve věku 30–34 let a v roce 2007 dokonce pod úroveň plodnosti žen ve věku 35–39 let (graf 8). V souvislosti s poklesem intenzity plodnosti také nejvíce klesl vliv těchto žen na celkovou úhrnnou plodnost vdaných žen. V roce 1989 tvořila plodnost žen ve věku 20–24 let téměř 48 % manželské plodnosti, v roce 2014 jen necelých 7 %.

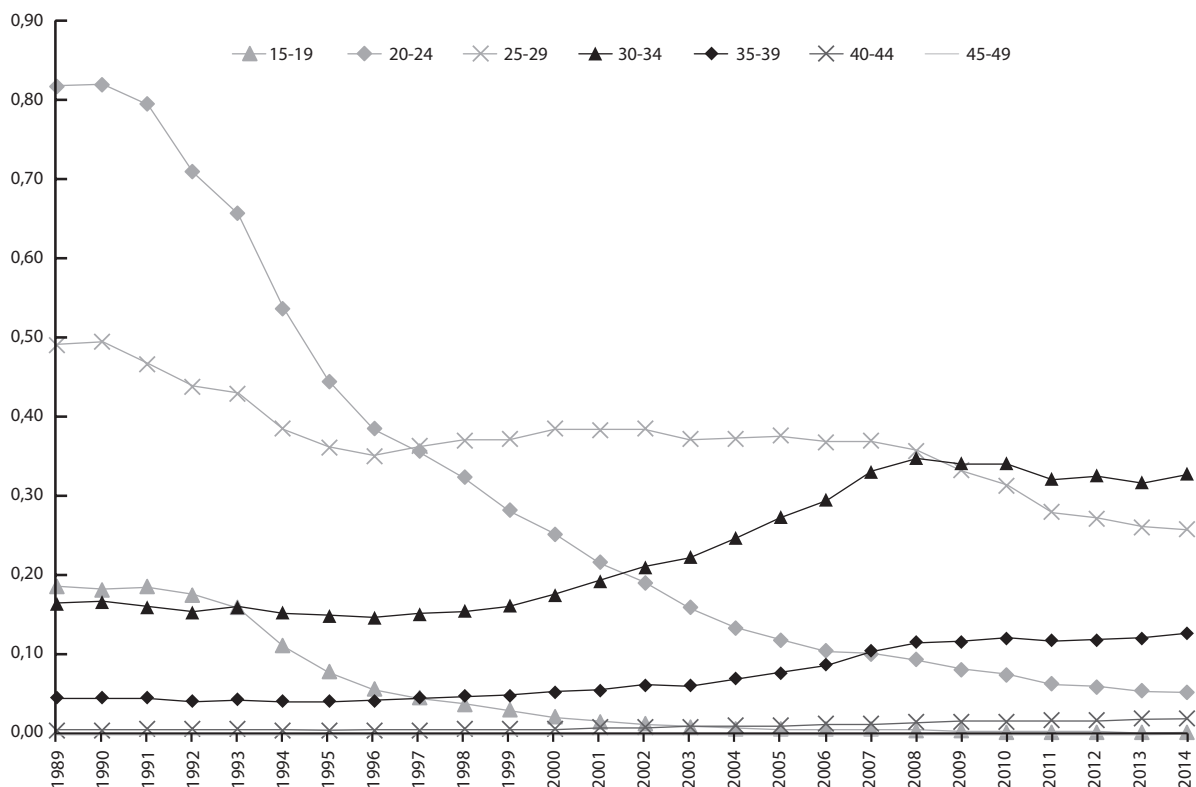
K dalšímu výraznému poklesu intenzity plodnosti vdaných žen došlo ve věku 15–19 a 25–29 let (o 0,18 a o 0,23 dětí na jednu ženu). Vliv úrovně plodnosti těchto žen na úhrnnou plodnost v manželství se však výrazněji změnil pouze u žen mladších 20 let, kde poklesl z 11 % v roce 1989 na méně než 1 % v roce 2014. U žen ve věku 25–29 let sice nastal pokles intenzity plodnosti, ale z hlediska podílu na celkové manželské plodnosti došlo, vzhledem k výraznému poklesu úrovně plodnosti mladších žen, k mírnému nárůstu. V roce 1989 se ženy ve věku 25–29 let podílely na úhrnné manželské plodnosti necelými 29 %, v roce 2014 téměř 33 %.

Naopak u 30letých žen došlo k nárůstu intenzity plodnosti a zároveň také k navýšení jejího vlivu na úhrnnou plodnost v manželství. U žen ve věku 30–34 let narostla úroveň plod-

nosti z hodnoty 0,17 živě narozených dětí na jednu ženu, která tvořila necelých 10 % manželské plodnosti na počátku 90. let, na hodnotu 0,33 dětí v roce 2014, tj. na 41 % úhrnné plodnosti vdaných žen. Intenzita plodnosti žen ve věku 35–39 let narostla z hodnoty 0,05 dětí na jednu ženu v roce 1989 na 0,13 dětí v roce 2014. Tento nárůst úrovně plodnosti znamenal zvýšení podílu v rámci celkové manželské plodnosti z 3 % v roce 1989 na 16 % v roce 2014. Ve srovnání s poklesem úrovně plodnosti v mladších věkových skupinách šlo v tomto případě pouze o mírné oživení intenzity manželské plodnosti. Důvodem nárůstu úrovně plodnosti v tomto věku je odkládání rození dětí do vyššího věku, ale zároveň také zvýšení intenzity plodnosti v tomto věku (graf 6).

Při pohledu na podíl příspěvků určitých věkových skupin žen daného rodinného stavu na celkovou intenzitu úhrnné plodnosti zjistíme, že nevdané ženy ve věku 20–34 let přispívaly v roce 1989 k výši celkové úhrnné plodnosti pouze minimálně, dohromady 5 % (tabulka 2). V roce 2014 však plodnost věkové skupiny 20–24letých nevdaných žen tvořila 11 % celkové úhrnné plodnosti, plodnost žen ve věku 25–29 let 14 % a plodnost žen ve věku 30–34 let 14 %, dohromady tedy 38 % celkové úhrnné plodnosti. U plodnosti vdaných žen ve věku 20–29 let naopak došlo k poklesu vlivu na celkovou úhrnnou plodnost. U žen ve věku 20–24 let o více jak 40 procentních bodů, u žen ve věku 25–29 let o 10 procentních bodů. Jedinou skupinou vdaných žen, u kterých výraznějším způsobem narostl vliv na celkovou úhrnnou plodnost, byly ženy ve věku 30–34 let (nárůst o 13 procentních bodů).

Graf 8. Míry plodnosti vdaných žen podle věku v letech 1989–2014 (míry 2. kategorie)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

Tabulka 2. Vliv plodnosti vdaných a nevdaných žen podle věku na celkovou intenzitu úhrnné plodnosti v letech 1989–2014 (v %), vybrané roky

Věk	Vdané					Nevdané				
	1989	2000	2010	2014	2014/1989	1989	2000	2010	2014	2014/1989
15–19	10,1	2,0	0,3	0,2	-9,9	2,0	3,7	3,5	3,7	+1,7
20–24	44,1	21,9	5,1	3,5	-40,6	2,5	7,4	10,1	10,6	+8,1
25–29	26,5	33,4	20,9	16,9	-9,6	1,5	5,7	12,3	14,4	+12,9
30–34	8,9	15,3	22,8	21,5	+12,6	1,0	3,4	10,2	12,7	+11,7
35–39	2,5	4,7	8,1	8,4	+5,9	0,5	1,6	4,7	5,7	+5,2
40–44	0,3	0,6	1,1	1,3	+1,0	0,1	0,3	0,8	1,1	+1,0
45–49	0,0	0,0	0,1	0,1	+0,1	0,0	0,0	0,0	0,1	+0,1

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

Tabulka 3. Úhrnná plodnost podle legitimacy a pořadí narozených dětí v letech 1989–2014, vybrané roky

Děti narozené	1989	1990	1995	2000	2005	2010	2014	2014/1989
Celkem	1,86	1,87	1,28	1,15	1,29	1,50	1,53	-0,33
1. pořadí	0,87	0,88	0,57	0,54	0,64	0,72	0,76	-0,11
2. pořadí	0,71	0,71	0,51	0,43	0,47	0,57	0,56	-0,15
3. a vyšší pořadí	0,28	0,28	0,21	0,18	0,19	0,21	0,21	-0,07
v manželství	1,71	1,72	1,09	0,90	0,87	0,88	0,79	-0,92
1. pořadí	0,79	0,79	0,46	0,40	0,37	0,35	0,31	-0,48
2. pořadí	0,68	0,68	0,46	0,37	0,37	0,40	0,35	-0,33
3. a vyšší pořadí	0,25	0,25	0,17	0,13	0,13	0,13	0,12	-0,13
mimo manželství	0,14	0,15	0,19	0,26	0,43	0,63	0,74	+0,60
1. pořadí	0,08	0,09	0,11	0,15	0,26	0,38	0,44	+0,36
2. pořadí	0,03	0,03	0,05	0,06	0,10	0,17	0,20	+0,17
3. a vyšší pořadí	0,03	0,03	0,04	0,05	0,06	0,08	0,09	+0,06

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty

Plodnost nevdaných a vdaných žen podle pořadí narození dítěte

Analogicky s nárůstem celkové úrovně mimomanželské plodnosti (graf 1), rostla u nevdaných žen také úroveň plodnosti podle pořadí¹⁵ (tabulka 3). Intenzita plodnosti prvního pořadí vzrostla mezi lety 1989 a 2014 o 0,36 dětí na jednu ženu, intenzita plodnosti druhého pořadí o 0,17 dětí. Pouze úroveň plodnosti nevdaných žen třetího a vyššího pořadí se od roku 1989 téměř nezměnila a stále se pohybuje na velmi nízké úrovni (kolem 0,05 dětí na jednu ženu).

Na rozdíl od mimomanželské plodnosti míry manželské plodnosti všech pořadí klesaly (tabulka 3). Míry plodnosti prvního pořadí mezi lety 1989 a 2014 klesly o 0,48 dětí na jednu ženu, míry plodnosti druhého pořadí o 0,33 dětí a míry plodnosti třetího a vyššího pořadí o 0,13 dětí. K nejvýraznějšímu poklesu úrovně manželské plodnosti všech pořadí přitom došlo v průběhu 1. poloviny 90. let.

U manželské plodnosti druhého pořadí nedocházelo k plynulému poklesu po celé sledované období. Mezi lety 2003 a 2008 došlo k mírnému nárůstu úrovně této plodnosti,

následoval však opět pokles na hodnoty z roku 2003. I tento drobný nárůst stačil vzhledem k souběžnému relativně plynulému poklesu intenzity manželské plodnosti prvního pořadí k tomu, aby úhrnná plodnost druhého pořadí převýšila v roce 2007 úhrnnou plodnost prvního pořadí.

Z předchozího vyplývá, že úhrnná mimomanželská plodnost prvního pořadí je v současnosti vyšší než úhrnná manželská plodnost tohoto pořadí (tabulka 3). Tato skutečnost je pozorovatelná od roku 2009, kdy intenzita plodnosti prvního pořadí u vdaných žen dosahovala hodnoty 0,36 dětí na jednu ženu a u nevdaných žen hodnoty 0,37 dětí. Od roku 2011 je navíc úroveň mimomanželské plodnosti prvního pořadí vyšší než úroveň manželské plodnosti žen druhého pořadí. V roce 2014 dosahovala úroveň plodnosti vdaných žen prvního pořadí hodnoty 0,31 dětí, druhého pořadí 0,35 dětí a úroveň plodnosti nevdaných žen prvního pořadí již 0,44 dětí na jednu ženu.

Vliv plodnosti daného pořadí na celkovou úroveň mimomanželské a manželské plodnosti se tedy významným způsobem změnil. Podíl mimomanželské plodnosti prvního pořadí na celkové úrovni plodnosti nevdaných žen dosahuje dlouhodobě 60 %, s výjimkou krátkého období ve 2. polovině 90. let, kdy klesl na přibližně 55 %. Mimomanželská plodnost druhého pořadí se na intenzitě plodnosti nevdaných žen podílí stále více. Na počátku 90. let tvořila tato plodnost 19 % plodnosti nevdaných žen, v roce 2014 již 28 %. Podíl plodnosti druhého pořadí vzrostl ve 2. polovině 90. let na úkor plodnosti prvního pořadí. Od přelomu tisíciletí je toto zvyšování na úkor plodnosti třetího a vyššího pořadí, jejichž podíl na celkové mimomanželské plodnosti od roku 1989 klesá (22 % v roce 1989 a 12 % v roce 2014).

Lze tedy konstatovat, že pokud nevdaná žena porodila dítě na počátku 90. let, šlo většinou o dítě prvního pořadí. To ukazovalo na existenci předmanželských soužití, ve kterých se ještě před uzavřením manželství mohlo narodit dítě. V současnosti se však rodí mimo manželství i více dětí druhého pořadí, což může ukazovat na existenci funkčních alternativních soužití. Pokles intenzity plodnosti u dětí třetího a vyššího pořadí je nejspíše dán celkovou tendencí ke snižování úrovně plodnosti v tomto pořadí.

Podíl manželské plodnosti prvního pořadí na celkové intenzitě plodnosti vdaných žen poklesl ze 46 % v roce 1989 na 40 % v roce 2014. Podíl manželské plodnosti druhého pořadí se vyvíjel odlišně. Na počátku 90. let plodnost druhého pořadí tvořila necelých 40 % celkové manželské plodnosti, do roku 1997 vzrostl tento podíl na 42 %. Tuto hodnotu si vliv plodnosti druhého pořadí udržel až do roku 2004, následně došlo k opětovnému nárůstu jejího vlivu na celkovou úroveň manželské plodnosti.

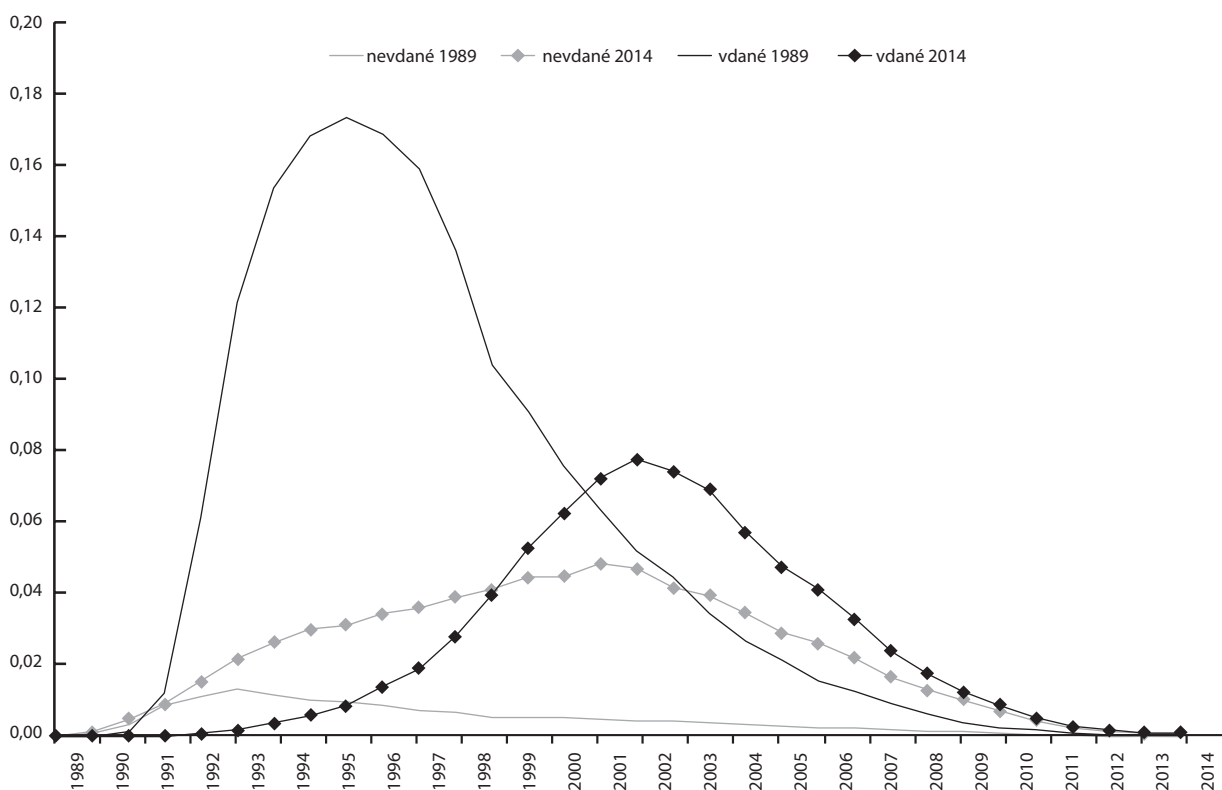
V roce 2014 byla plodnost vdaných žen tvořena ze 45 % právě plodnosti v tomto pořadí. Tato skutečnost ukazuje na to, že vdané ženy mají druhé dítě za jakýchkoli okolností. Plodnost druhého pořadí z hlediska celkové manželské plodnosti tak byla od roku 2007 významnější než plodnost prvního pořadí. Manželská plodnost třetího a vyššího pořadí tvoří od roku 1989 kontinuálně kolem 15 % celkové úrovně manželské plodnosti.

Průměrný věk žen při narození dítěte

Míry 2. kategorie popisují změnu intenzity plodnosti vdaných a nevdaných žen, včetně odkládání rození dětí do vyššího věku. Tomu odpovídá nárůst průměrného věku při narození dítěte vdaných i nevdaných žen. Průměrný věk vdaných a nevdaných žen při narození dítěte byl na počátku 90. let téměř stejný (tabulka 1). Vzhledem k tomu, že věk žen při porodu roste výrazně rychleji u vdaných než u nevdaných žen, zvyšuje se v průběhu sledovaného období rozdíl tohoto věku mezi vdanými a nevdanými matkami. Na počátku 90. let činil rozdíl pouze 0,2 roku, v roce 2014 již téměř 3 roky.

Fenomén odkládání rození dětí do vyššího věku spolu se změnami úrovně plodnosti vdaných a nevdaných žen mezi lety 1989 a 2014 lze demonstrovat také grafem 9. Lze pozorovat, že vdané ženy měly své děti v roce 1989 nejčastěji ve 22 letech, do roku 2014 se však maximum plodnosti posunulo do 30 let. Zároveň si lze povšimnout výrazného snížení intenzity plodnosti vdaných žen do 29 let a nárůstu u žen starších, který však zdaleka nekompensuje pokles plodnosti žen do 29 let.

Graf 9. Míry plodnosti vdaných a nevdaných žen podle jednotek věku v roce 1989 a 2014 (míry 2. kategorie)

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

Tabulka 4. Průměrný věk matky při narození dítěte podle legitimacy a pořadí v letech 1989–2013, vybrané roky

Děti narozené		1989	1990	1993	1995	2000	2005	2010	2014	2014/1989
v manželství	1. pořadí	22,6	22,6	22,7	23,5	25,5	27,6	28,8	29,4	+6,8
	2. pořadí	25,6	25,6	25,9	26,5	28,2	30,0	31,2	31,8	+6,2
	3. a vyšší pořadí	29,7	29,8	30,0	30,6	32,0	33,2	34,0	34,3	+4,6
mimo manželství	1. pořadí	22,1	22,2	22,0	22,5	23,5	25,4	26,5	27,2	+5,1
	2. pořadí	25,8	26,0	25,8	25,9	27,3	28,6	29,7	30,0	+4,2
	3. a vyšší pořadí	30,7	30,7	30,3	30,3	31,1	32,0	32,0	31,8	+1,1

Zdroj: Český statistický úřad 2015a, 2015b, vlastní výpočty.

V roce 1989 byla míra plodnosti nevdaných žen ve všech věkových kategoriích velmi nízká. Nejčastěji měly tyto ženy své dítě ve věku 19 let. Do roku 2014 došlo k určitému „rozvolnění“ nejčastějšího věku při porodu, nevdané ženy tak v tomto roce měly nejčastěji své dítě mezi 26. a 31. rokem, a k výraznému nárůstu intenzity mimomanželské plodnosti v celém reprodukčním období. Zároveň lze pozorovat, že plodnost nevdaných žen do 26 let je v roce 2014 vyšší než plodnost vdaných žen v tomto věku.

Průměrný věk žen při narození dítěte podle pořadí narozeného dítěte

Průměrný věk ženy při narození dítěte je ovlivněn několika okolnostmi, samozřejmě jednak věkem, ve kterém ženy začínají rodit, který je u vdaných žen dán ještě věkem při sňatku, ale také podílem živě narozených dětí vyššího pořadí a délkou meziporodního intervalu. Pro přesnější analýzu časování rození dětí je tedy přínosnější analýza průměrného věku matky při narození dítěte daného pořadí.

Od roku 1993 lze pozorovat nepřetržitý nárůst průměrného věku žen v manželství i mimo manželství při narození dětí všech pořadí (tabulka 4). Průměrný věk nevdaných matek při narození dětí všech pořadí však stále zůstává nižší než průměrný věk vdaných matek při narození dětí stejného pořadí.

Průměrný věk nevdaných matek při narození prvního dítěte se ve sledovaném období zvýšil o více jak 5 let (tabulka 4). U dětí narozených v druhém pořadí došlo mezi lety 1989 a 2014 k o něco menšímu nárůstu průměrného věku při narození dítěte (o 4 roky). Průměrný věk při narození dětí třetího a vyššího pořadí u nevdaných žen pak v průběhu sledovaného období vzrostl nejméně (o 1 rok).

V případě vdaných žen došlo k výrazně většímu nárůstu průměrného věku při narození dětí všech pořadí. U dětí prvního pořadí se zvýšil věk vdaných matek mezi lety 1989 a 2014 o téměř 7 let. U narození dětí druhého pořadí došlo k menšímu nárůstu věku vdaných matek (přibližně o 6 let). U vdaných žen došlo i k nárůstu věku při porodu dětí třetího a vyššího pořadí (téměř o 5 let).

Závěr

Článek se zaměřoval na vlivy, které působí na změnu podílu dětí narozených mimo manželství – struktura žen v reprodukčním věku podle rodinného stavu, struktura žen v reprodukčním věku podle jednotlivých věkových kategorií a intenzita man-

želské a mimomanželské plodnosti. Všechny tyto body ovlivňují podíl mimomanželských dětí současně, nicméně každý může ovlivňovat tento podíl i sám o sobě. Pokud poroste podíl nevdaných žen v reprodukčním věku, bude růst podíl dětí narozených mimo manželství i v případě, že se nebude měnit jejich věková struktura ani intenzita jejich plodnosti. Pokud poroste podíl žen ve věku, ve kterém je intenzita mimomanželské plodnosti vysoká, bude podíl mimomanželských dětí růst i v případě, že se nebude měnit struktura žen podle rodinného stavu ani intenzita plodnosti. Stejně tak pokud bude narůstat intenzita plodnosti nevdaných žen, nemusí se k růstu podílu dětí narozených mimo manželství měnit struktura žen ani podle věku ani podle rodinného stavu.

Již bylo řečeno, že některé studie prokázaly, že největší vliv na vývoj podílu dětí narozených mimo manželství má v České republice struktura žen podle rodinného stavu [Rychtaříková 2013]. Nicméně všechny tři zmíněné vlivy od roku 1989 prošly významnými změnami. Stručně řečeno, výrazným způsobem klesl podíl vdaných žen v reprodukčním věku, především ve prospěch žen svobodných. U svobodných žen významně klesl podíl žen do 20 let a narostl podíl žen ve věku 25–34 let. U vdaných žen naopak klesl podíl 20letých žen. Intenzita plodnosti vdaných žen v čase poměrně výrazně klesá, naopak úroveň plodnosti nevdaných žen roste.

Vlivu úrovně mimomanželské a manželské plodnosti bylo v článku věnováno nejvíce pozornosti, neboť intenzita plodnosti vdaných i nevdaných žen prošla mnoha dílčími změnami podle věku ženy a pořadí narození dítěte. Analýza těchto změn ukazuje na podobnosti a odlišnosti v prokreačním chování vdaných a nevdaných žen, které lze od počátku 90. let v české společnosti pozorovat.

Do konce 20. století byla plodnost vdaných a nevdaných žen výrazně odlišná. Intenzita plodnosti vdaných žen byla výrazně vyšší než intenzita plodnosti nevdaných žen. Průměrný věk matek při narození dítěte byl vyšší u žen žijících v manželství než u žen žijících mimo manželství. Také struktura živě narozených dětí podle pořadí jejich narození byla různá. V manželství se rodilo přibližně 45 % dětí v prvním pořadí a 41 % ve druhém pořadí, kdežto mimo manželství se rodilo téměř 60 % všech dětí jako děti prvního pořadí a „pouze“ 24 % jako děti druhého pořadí.

Od počátku 21. století dochází ke sblížení intenzity mimomanželské a manželské plodnosti, přestože úroveň mimomanželské plodnosti zůstává i nadále o něco nižší. Stále však lze pozorovat odlišnosti prokreačního chování vdaných

a nevdaných žen. U vdaných žen je průměrný věk při narození i při narození dítěte prvního pořadí stále vyšší než u nevdaných žen. Přestože průměrný věk při narození dítěte narůstá u vdaných i nevdaných žen, rychlost nárůstu tohoto věku je výrazně rychlejší u žen vdaných. Z toho důvodu se rozdíl průměrného věku při porodu mezi těmito dvěma skupinami stále zvětšuje.

Základní struktura živě narozených dětí podle pořadí jejich narození se v průběhu 21. století změnila, zároveň však zůstává i struktura stále tím, co odlišuje chování vdaných a nevdaných žen. Vdané ženy rodí v současnosti větší podíl dětí druhého pořadí než děti prvního pořadí. To je možné vysvětlit dvěma způsoby, jednak odkládáním rození dětí druhého pořadí do vyššího věku (tedy do pozdějšího kalendářního období), ale také tím, že v současnosti uzavírají manželství více rodinně orientované ženy, které mají dvě děti za jakýchkoliv podmínek. Nevdané ženy stále rodí nejvíce dětí v prvním pořadí. Podíl dětí druhého pořadí u nevdaných žen však v čase narostl. Struktura dětí narozených podle pořadí tak ukazuje na to, že nevdané ženy obecně mají stále jiné rodinné chování než ženy vdané, a alternativní soužití tak pravděpodobně není z hledis-

ka počtu dětí rovnocennou variantou k počtu dětí narozených v manželství.

Z analýzy plodnosti podle věku navíc vyplývá, že nárůst úhrnné plodnosti, který byl v České republice zaznamenán na počátku 21. století, byl dán výrazným nárůstem intenzity plodnosti nevdaných žen především ve věku 25–34 let, současně oživením intenzity plodnosti vdaných žen ve věku 30–34 let a zpomalením poklesu intenzity plodnosti vdaných 25–29letých žen.

Problematika mimomanželské plodnosti rozhodně není tímto článkem zcela vyčerpána. Svou pozornost si zaslouží nejen analýza plodnosti podle věku a rodinného stavu, ale také na příklad podle vzdělání či místa narození. Analýza plodnosti podle vzdělání by přitom mohla mimo jiné přiblížit i to, zda je prokreační chování v České republice možné vysvětlit druhým demografickým přechodem, teorií znevýhodnění nebo jinými teoriemi. Mimo to se v České republice od roku 2007 nabízí možnost zabývat se i některými charakteristikami otců dětí narozených mimo manželství. Lze tedy také zkoumat, i když pouze částečně, chování ženatých a neženatých otců. Všechny tyto souvislosti jsou námětem na další studie.

literatura

- Fialová, Ludmila, Dana Hamplová, Milan Kučera, Simona Vymětalová. 2000. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Friedman, Debra, Michael Hechter, Satoshi Kanazawa. 1994. „A Theory of the Value of Children.“ *Demography* 31 (3): 375–401, <http://dx.doi.org/10.2307/2061749>.
- Hamplová, Dana. 2003. *Vstup do manželství a nesezdaného soužití v České republice po roce 1989 v souvislosti se vzděláním*. Sociologické texty 03: 4. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hamplová, Dana. (ed.). 2006. *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hamplová, Dana (ed.). 2007. *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Chaloupková, Jana. 2007. „Diferenciace motivů svobodného mateřství: proč neprovdané matky nevstoupily před narozením svého prvního dítěte do manželství?“ *Data a výzkum* 1 (2): 127–140.
- Chaloupková, Jana. 2011. „Nejdříve dítě, potom svatba? Rodinné dráhy neprovdaných matek.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 12 (2): 30–39.
- Chaloupková, Jana, Eva Soukupová. 2007. „Postoje k manželství, nesezdanému soužití a rodičovství mimo manželství.“ Pp. 29–48 in Dana Hamplová (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Inglehart, Ronald. 1977. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press, <http://dx.doi.org/10.1515/9781400869589>.
- Katrňák, Tomáš. 2006. „Kdo jsou svobodné matky v české společnosti?“ Pp. 45–55 in Jiřina Kocourková, Ladislav Rabušic (eds.). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta.
- Lesthaeghe, Ron. 2010. „The Unfolding Story of the Second Demographic Transition.“ *Population and Development Review* 36 (2): 211–251, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00328.x>.
- McDonald, Peter. 2000. „Gender Equity in Theories of Fertility Transition.“ *Population and Development Review* 26 (3): 427–439, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2000.00427.x>.
- Perelli-Harris, Brienna, Theodore P. Gerber. 2011. „Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage?“ *Demography* 48 (1): 317–342, <http://dx.doi.org/10.1007/s13524-010-0001-4>.
- Perelli-Harris, Brienna, Wendy Sigle-Rushton, Michaela Kreyenfeld, Trude Lappegård, Renske Keizer, Caroline Berghammer. 2010. „The Educational Gradient of Childbearing within Cohabitation in Europe.“ *Population and Development Review* 36 (4): 775–801, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1728-4457.2010.00357.x>.
- Polášek, Vladimír. 2006. „Nevdané matky a co je čeká.“ Pp. 40–75 in Dana Hamplová (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Rychtaříková, Jitka. 2000. „Demographic Transition or Demographic Shock in Recent Population Development in the Czech Republic?“ *Acta Universitatis Carolinae Geographica* XXXV: 89–102.

- Rychtaříková, Jitka. 2004. „Změny generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen.“ *Demografie* 46 (2): 77–90.
- Rychtaříková, Jitka. 2007a. „Dvacet let svobodného mateřství v České republice (1986–2005).“ *Demografie* 49 (1): 1–12.
- Rychtaříková, Jitka. 2007b. „Porodnost v České republice: současný stav a nedávné trendy.“ Pp. 79–94 in *Populační vývoj České republiky 2001–2006*. Praha: Univerzita Karlova v Praze.
- Rychtaříková, Jitka. 2013. „Děti narozené v manželství a mimo manželství: dvě různé populace.“ *Demografie* 55 (1): 4–26.
- Sobotka, Tomáš, Kryštof Zeman, Vladimíra Kantorová. 2003. „Demographic Shifts in the Czech Republic after 1989: A Second Demographic Transition View.“ *European Journal of Population* 19 (3): 249–277, <http://dx.doi.org/10.1023/A:1024913321935>.
- Soukupová, Eva, Petr Sunega. 2006. „Manželství nebo nesezdané soužití: analýza finanční výhodnosti různých forem soužití.“ Pp. 16–27 in Dana Hamplová et al. *Nemanželská plodnost: její rizika a sociální podmínky*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Sunega, Petr. 2007. „Hospodaření úplných a neúplných rodin.“ Pp. 115–138 in Dana Hamplová (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Van de Kaa, Dirk J. 1987. „Europe's Second Demographic Transition.“ *Population Bulletin* 42 (1): 1–59.
- Van de Kaa, Dirk J. 2002. „The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries.“ *Paper 6th Welfare Policy Seminar* [online]. Tokyo: National Institute of Population and Social Security [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/o39glza>.
- Vítečková, Miluše. 2010. „Rodičovství v nesezdaném soužití.“ Pp. 117–150 in Jana Chaloupková. *Proměny rodinných a profesních startů*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Zeman, Karel. 2007. „Nemanželská plodnost – demografický přehled.“ Pp. 17–28 in Dana Hamplová (ed.). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Zdroje dat:

- Eurostat. 2015. „Live Births by Mother's Age and Legal Marital Status.“ *Database by Themes* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Český statistický úřad. 2015a. „Demografická ročenka České republiky 2006–2014.“ *Pramenná díla* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/hmdu5qk>
- Český statistický úřad. 2015b. „Pohyb obyvatelstva 1989–2005.“ *Pramenná díla* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/hmdu5qk>.
- Český statistický úřad. 2015c. „Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2014, absolutní údaje.“ *Pramenná díla* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/guqzo2h>.
- Český statistický úřad. 2015d. „Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920–2014, analytické údaje.“ *Pramenná díla* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/guqzo2h>.
- Český statistický úřad. 2015e. „Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1785–2014, relativní údaje.“ *Pramenná díla* [online] [cit. 19. 10. 2015]. Dostupné z: <http://tinyurl.com/guqzo2h>.

Barbora Kuprová je doktorandkou na Katedře demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, kde zároveň působí jako vědecký pracovník. Věnuje se historické demografii (tradičním metodám a možností propojení historické demografie a metod využívaných na současná data – analýza přežívání, Coxova regrese) a vybraným problémům soudobé demografie.

Lze ji kontaktovat na adrese: bara.kuprova@gmail.com

poznámky

- ¹ Tento článek byl uskutečněn za podpory Grantové agentury České republiky v rámci projektu Dynamika změny české společnosti GA ČR GB14-36154G.
- ² Hranice prosté reprodukce udává, kolik by každá žena musela mít v průměru dětí, aby byl počet obyvatel dlouhodobě stejný, tedy počet zemřelých a narozených osob zůstal vyrovnaný. V rozvinutých zemích je tato hranice volně definována hodnotou úhrnné plodnosti kolem 2,1 dítěte na jednu ženu v reprodukčním věku (15–49 let).
- ³ Data z tabulky „Live Births by Mother's Age and Legal Marital Status“, Eurostat 2015 (<http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>).

- ⁴ Belgie (50 % hodnota z roku 2011), Bulharsko (59 %), Dánsko (51 %), Estonsko (58 % hodnota z roku 2012), Francie (56 % hodnota z roku 2012), Irsko (67 % hodnota z roku 2012), Lotyšsko (45 %), Maďarsko (46 %), Nizozemsko (47 %), Norsko (55 %), Portugalsko (48 %), Slovinsko (58 %), Švédsko (54 %), Velká Británie (47 % hodnota z roku 2011)
- ⁵ Úhrnná plodnost udává průměrný počet živě narozených dětí připadajících na jednu ženu v reprodukčním věku za předpokladu, že míry plodnosti podle věku zůstávají neměnné.
- ⁶ Velká část žen samozřejmě v průběhu svého reprodukčního období mění svůj rodinný stav (někdy ne jednou). Nicméně tato skutečnost

nemá vliv na analýzu plodnosti podle rodinného stavu ženy, neboť je při výpočtech brán v úvahu rodinný stav ženy uvedený v rodném listě narozeného dítěte a ten je neměnný.

⁷ Je nutné si uvědomit, že za mimomanželskou plodností se mohou skrývat dvě rozdílné rodinné situace nevdané ženy. Nevdaná žena může v době porodu svého dítěte žít sama, pak se stává matkou samoživitelkou, nebo s otcem narozeného dítěte (případně s jiným mužem) v tzv. nesezdaném soužití. Běžná evidence obyvatelstva publikovaná Českým statistickým úřadem neumožňuje tyto rozdílné situace rozlišit, neboť je rodinný stav žen zjišťován pouze v kategoriích svobodná, vdaná, rozvedená a ovdovělá. Nicméně některá výběrová šetření informace o skutečném rodinném uspořádání nevdané ženy v době porodu poskytují, např. šetření *Sociální a ekonomické podmínky mateřství* z roku 2006.

⁸ V běžné evidenci obyvatelstva Českého statistického úřadu jsou totiž k dispozici počty živě narozených dětí podle věku a rodinného stavu až od roku 1992. Do té doby je znám pouze počet živě narozených dětí v manželství a mimo manželství.

⁹ Součet manželské a mimomanželské úhrnné plodnosti (počítané pomocí měř. 2. kategorie) dává dohromady celkovou úhrnnou plodnost. Z toho vyplývá, že lze jednoduchým způsobem spočítat podíl úhrnné manželské/ mimomanželské plodnosti na celkové úhrnné plodnosti.

¹⁰ Střední stav obyvatelstva je průměrný stav obyvatelstva daného období, v tomto případě stav obyvatelstva k 1. 7. daného roku.

¹¹ Počet živě narozených dětí ženám určitého věku a rodinného stavu je vztažen ke střednímu stavu žen daného věku a rodinného stavu.

¹² Počet živě narozených dětí ženám určitého věku a rodinného stavu je vztažen ke střednímu stavu žen daného věku bez rozlišení rodinného stavu.

¹³ To dokazuje například podíl předmanželských koncepcí (tzn. podíl dětí narozených v manželství, ale počatých před sňatkem rodičů; počítá se jako podíl dětí prvního pořadí narozených v manželství do 8. dokončeného měsíce (0–7 měsíců) od sňatku rodičů a všech dětí prvního pořadí narozených v manželství) žen do 20 let, který se v letech 1989–2006 pohyboval kolem 85–90 % [Rychtaříková 2007b: 91]. Data publikovaná Českým statistickým úřadem bohužel neumožňují počítat podíl předmanželských koncepcí podle věku ženy, proto zde nejsou uvedena novější data.

¹⁴ Součet úhrnných plodností nevdaných žen podle věku (počítaných pomocí měř. 2. kategorie) dává dohromady celkovou úhrnnou plodnost mimo manželství (obdobně pro vdané ženy a manželskou úhrnnou plodnost). Z toho vyplývá (jak bylo řečeno výše), že lze spočítat podíl úhrnné plodnosti žen v daném věku na manželské/ mimomanželské úhrnné plodnosti, nebo na celkové úhrnné plodnosti. Zároveň z toho vyplývá, že i v případě, že se intenzita plodnosti žen v daném věku v čase nemění, může se měnit její vliv na celkovou úhrnnou plodnost v případě, že se mění intenzita plodnosti žen v jiném věku/ věkových kategoriích.

¹⁵ Pořadí narozených dětí je obvykle určováno podle počtu všech předchozích dětí narozených jedné ženě. V úvahu mohou být brány všechny děti, nebo např. pouze živě narozené děti, či pouze děti narozené v nynějším manželství. V tomto článku jsou uvažovány pouze živě narozené děti. Mrtvorozenost, tedy podíl mrtvě narozených dětí ze všech narozených dětí, se přitom v České republice od počátku 90. let pohybuje na nízké úrovni – mezi 2,5 a 4 % [ČSÚ 2015e]. Výraznější změna hodnot po roce 2012 je dána především legislativou vztahující se k definici mrtvě a živě narozeného dítěte.